

רקע תיאורטי

בתחום השירות המשמעותי בצה"ל, בהקשרים של החיבור בין צה"ל למערכת החינוך הפורמלית והבלתי פורמלית פורסמו מאמרים ומחקרים. נסקור כמה מהם להלן.

במאמר WEST POINT דופקים בדלת – מפקדי המסכים⁴, מתאר תמיר ליאון את הדור שגדל מול מסכים ויש לו חסכים בבניית יחסי חברות ובהשתתפות בפעילות קבוצתית לא כצופה או כמשתתף במשחק וידאו. "כדי לזכות בסמכות פנימית", "כותב ליאון, "אתה חייב להיות חלק מהקבוצה שאתה מנהיג. החוויה של המפקד ושל הפקוד צריכה להיות משותפת." הוא מתאר כיצד מפקדים מתחמקים מהעברת מערך שיעור מובנה בשל החשש שלא יעמדו במשימה בכבוד ויפגעו במעמדם בפני חייליהם. בהמשך מתואר חוסר העצמאות כתולדה של חוסר הניסיון של מפקדים ביציאה עצמאית או כמדריכים לפעילות לא מתוכננת. בפרק הסיכום, תחת הכותרת: מה עושים? מציע ליאון, בין השאר, "יש להחדיר למפקדים את חשיבות הקשר עם יחידתם, חשיבות הקבוצתיות והיות המפקד חלק מהשלם. שיחות יחידתיות אחת לשבוע. העמדת כל מפקד מול חייליו בזווית נוספת מלבד זו המקצועית גרידא. כמו בהעברת פעילות חינוך."

4 תמיר, ליאון, WEST POINT דופקים בדלת – מפקדי המסכים, מכון אתוס, 2009.

הרשות הארצית למחקרי הערכה במשרד החינוך (ראמ"ה) פרסמה מחקר שנושאו: **נכונות לשירות ומוכנות לצה"ל**,⁵ המחקר העריך תוכנית בשם זה שהופעלה בבתי הספר.

התוכנית הופעלה והוערכה, וחשיבותה למחקר זה בהצגת יעדיה באופן ברור ובבירור מקצועי שנעשה האם ועד כמה באים היעדים למימוש בבתי הספר. בשל העובדה שהמחקר שלפנינו עוסק בתנועות הנוער, ראוי להציג בקצרה התייחסות לנושא הנחקר במערכת החינוך הפורמלית.

ראשית נציג את עקרונות התוכנית, בפרק התהליך החינוכי, כמתואר בחוזר מנכ"ל משרד החינוך.⁶

התהליך החינוכי

מינהל החברה והנוער במשרד החינוך והצוות החינוכי במסגרות השונות יתכננו את התהליך החינוכי ויובילו אותו בשלושה צירי פעולה השזורים זה בזה, כמפורט להלן:

1. ציר החינוך הערכי

בציר זה יודגשו המסרים האלה:

- א. חוק שירות הביטחון קובע את הגיוס לצה"ל כחובה. הפרט מחויב לתרום כמיטב יכולתו בעת שירותו בצה"ל כדי להבטיח את השמירה על קיומה של מדינת ישראל ועל ביטחונה, כחובה אזרחית ראשונה במעלה.
- ב. לשירות בצה"ל תרומה משמעותית לחיזוק הזהות של הפרט עם ישראל ועם מדינת ישראל ולהידוק הקשר של העם לארצו.
- ג. מטרתה של התוכנית להקנות כלים לרכישת ערכים של שמירה על כבוד האדם, רעות, עזרה הדדית ואחריות.
- ד. התהליך החינוכי הרציף להעמקת האמונה ולקיום מצוות המתקיים בבתי הספר הממלכתיים-דתיים מדגיש את חובת השירות והתרומה למדינה ברוח חזון החמ"ד.

5 ראמ"ה, נכונות לשירות ומוכנות לצה"ל, מחקר הערכה לתוכנית, תשע"ו.

6 חוזר מנכ"ל משרד החינוך, נכונות לשירות ומוכנות לצה"ל, 1.1.2018. הוראת קבע מס' 0047.

ה. התוכנית כוללת התייחסות לתלמידים אשר ממגוון סיבות מקבלים פטור מהשירות הצבאי אך בכוונתם להתנדב.

2. ציר המידע

בציר זה יועבר מידע בנושאים האלה:

- א. אתגרי הביטחון הניצבים בפני מדינת ישראל, מורכבותה של החברה הישראלית ומקומו של צה"ל בה.
- ב. תהליך המיון, השיבוץ והגיוס לצה"ל, תוך הדגשת חשיבותם של צומתי ההכרעה (הכנה לצו ראשון, מילוי שאלון העדפות, הכנה ליום המא"ה).
- ג. מסלולי התנדבות ותוכניות התנדבות המיועדות לתלמידים עם מוגבלות.

3. ציר ההתנסות וההסתגלות

- ציר זה בנוי על התנסויות שונות של בני הנוער ועל עיבוד חוויותיהם לשם פיתוח יכולת הסתגלות לקראת השירות הצבאי. אלה מטרותיו:
- א. חיזוק מיומנויות והמסוגלות האישית לשם התמודדות בריאה עם המעבר מהמסגרת האזרחית למסגרת הצבאית, מתן כלים לשם קבלת החלטות מושכלות וחיזוק החוסן האישי.
 - ב. התנסות בשגרת חיים צבאית במסגרת אימון גدن"ע לשם מתן כלים להתמודדות עם מרכיבי ההוויה הצבאית.
 - ג. התנסות בפעילויות שטח וטיפוח מנהיגות במסגרת ימי שדה, סיורים, מסעות וטיולים, קורסי מש"צים (מדריכי של"ח צעירים) ופעילות מד"צים (מדריכים צעירים), וכן התנסות במסגרת מועצות התלמידים והנוער ובמסגרות תנועות נוער וארגוני נוער ומסגרות מנהיגות אחרות.
 - ד. פיתוח הכושר הגופני והמנטלי במסגרת הבית-ספרית תוך הצבת אתגרים גופניים במסגרת משימות אישיות וקבוצתיות והבנת תהליכי האימון.
 - ה. עיבוד ההתנסויות בהיבטים רגשיים וחברתיים במסגרת דיונים ושיחות קבוצתיות.

השפעת התהליך החינוכי בתנועת הנוער על השירות בצבא

אחרי הצגת התוכנית, להלן הממצאים:

במחקר ההערכה⁷ עלה כי כמחצית מהתלמידים אינם מרגישים שבמהלך ההכנה הניתנת בבית הספר לקראת השירות הצבאי הם עוברים תהליך. תלמידים אלו מציינים את חוסר הרצף ואת פערי הזמן שבין הפעילויות השונות או את הדגש הבולט והבלעדי, לטעמם, על נתינת מידע.

המורים רואים את התוכנית כתהליך. לא זבנג וגמרנו אלא טפטוף לכל האורך בנושא.⁸ "בכיתה י"א", אומר אחד המנהלים, "אנחנו מתחילים בהכנה לצו ראשון, דרך 'מהו צה"ל בשבילי' עד לשירות משמעותי וגיוס מוצלח בכיתה י"ב".

מחנכת תיארה מה חושבים ההורים של תלמידיה על התוכנית: "הם מאוד מכבדים ומעריכים, אנחנו מדגישים שאיננו עוסקים בשאלות מוסריות ומצפוניות, אלא רק במידע וברמה הערכית, של להחזיר מה שקיבלתי, כמו שכשאתי מלמדת אזרחות אני לא מערבת פוליטיקה."⁹

בעבודה לתואר מוסמך, בחן ערן אבן צור את המוטיבציה לשירות קרבי בצה"ל בקרב תלמידים בישראל לפי סוג בית הספר וחברות בתנועת נוער.¹⁰ המחבר מצא כי מידת ההשפעה הגדולה ביותר על מתגייסים בבחירת מסלול השירות היא השפעת המשפחה, הבית. אחריה תנועת הנוער בדגש על הקבוצה של המתגייס. מידת ההשפעה של מורים ושל מדריכים בתנועה כמו גם של תהליכים חינוכיים הוערכה כנמוכה עד נמוכה מאוד.

בסקר אינטרנטי שנערך על ידי פרופסור קמיל פוקס ממכון דיאלוג¹¹ בקרב 500 משתתפים בגילאי 20-40 נבדקה השפעת הקשר בין ההשתתפות בכלל והיקף ההשתתפות בפרט בתנועות נוער לבין פרמטרים שונים של שירות בצבא. נמצא כי אחוז גבוה יותר של בוגרי תנועות הנוער התגייסו לשירות

7 ראמ"ה, עמ' 7.

8 שם, עמ' 22.

9 שם, עמ' 75.

10 אבן צור, ערן, מוטיבציה לשירות קרבי בצה"ל בקרב תלמידים בישראל לפי סוג בית הספר וחברות בתנועת נוער, עבודה לקבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת בר-אילן, תשע"א.

11 פוקס, קמיל, מכון דיאלוג, הקשר בין תנועות נוער וגיוס לצבא, 2018.

קרבי (פי 3 לעומת מי שלא היו בתנועת נוער), יצאו לפיקוד (פי 1.7) ולקצונה (פי 2.1). זאת ועוד, הנתונים בקרב מי שהיו חברים בתנועות הנוער מעל לשלוש שנים גבוהים אף יותר.

שאלת המוטיבציה של בני נוער לשירות בצה"ל נבחנה על ידי מרכז המחקר והמידע של הכנסת.¹² אנו מציגים כאן אמירות מתוך המסמך בשל כמה מסקנות שנוגעות לשאלות אשר נברר במחקר שלפנינו.

"התמורות שחלו בחברה הישראלית, השסעים בחברה שהלכו והעמיקו (ימין-שמאל, דתיים-חילוניים, ילידי הארץ-עולים חדשים), קולה של התקשורת שהלך והתעצם, תהליך השלום מחד וחוסר הקונצנזוס הלאומי על מה שנראה היה כברור עד לפני שנים לא רבות – כל אלו העצימו את היחס הביקורתי כלפי הצבא והשירות בו, בקרב הציבור בכלל ובשורות המתגייסים בפרט."¹³

מענה לירידה במוטיבציה לשירות בצה"ל נמצא בדמות תוכניות הכנה לצה"ל שמופעלות בבתי הספר. התוכניות מופעלות באחריות מינהל חברה ונוער ואין במסמך נתונים כמותיים על היקף הפעילות. התוכנית, שמתוארת בחוזר מנכ"ל משרד החינוך משנת 1999, עוסקת בערכים הנקשרים לשירות הצבאי ומסייעת לתלמידים בתהליך ההסתגלות.¹⁴

במסמך מובאים הדברים כציטוט מפי ראש מינהל חברה ונוער ואין התייחסות לנתונים מהשטח.

נתונים על סקר שערכו בממד"ה (מחלקת מדעי ההתנהגות בצה"ל, 1999) מלמדים כי עיקר התרומה של פעילויות ההכנה לצה"ל [בבתי הספר. נ.א.] מיוחסת לתחושת החוויה ולקבלת מידע כללי. לא יוחסה לפעילויות השפעה על הנכונות לשירות ורכים העידו כי לא נתרמו כלל מהפעילויות השונות. [הדגשה במקור. נ.א.]

יו"ר המזכירות הפדגוגית, פרופסור יעקב כץ, שהתבקש להתייחס לנתונים

12 שפיגל, אודי, מוטיבציה של בני נוער לשירות בצה"ל, מרכז מידע ומחקר, הכנסת, ג' טבת תשס"ב.

13 שם, עמ' 3.

14 שם, עמ' 6.

השפעת התהליך החינוכי בתנועת הנוער על השירות בצבא

(1999) טען ש"ההכנה לצה"ל כיום הינה טכנית ולא הובילה לתוצאות הראויות.

קיימת בריחה מעיסוק במרכיבים הערכיים של השירות הצבאי.¹⁵

בפרק ההמלצות מובאות מסקנות ממד"ה:

ראוי לבחון את הפריסה של פעולות ההכנה לצה"ל. אופן הקצאת המשאבים

להכנה לשירות ע"י משרד החינוך אינו ברור.

העובדה שהשפעת התוכנית על מוטיבציית התלמידים לגיוס קטנה אינה

מלמדת, בהכרח, על כישלון התוכנית. ייתכן שתפקידיה העיקריים של מערכת

החינוך הם להעביר מידע ולסייע בהכנה הנפשית למתגייס.

מאמרים ומחקרים בשאלת המוטיבציה לגיוס לצה"ל עוסקים כמעט תמיד גם

בשאלה לגבי השפעתה וחשיבותה של ההכנה לצה"ל. מהמקורות שהצגנו

בפרק זה עולה שאלה לגבי המבנה הראוי להכנה זו.

בהתייחס לתנועות הנוער נציג את תמונת המצב ואת 'אחורי הקלעים' כדי

לגבש עמדה לגבי שאלת ההכנה ומשמעותה.